

LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL. LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR (1680-1850)

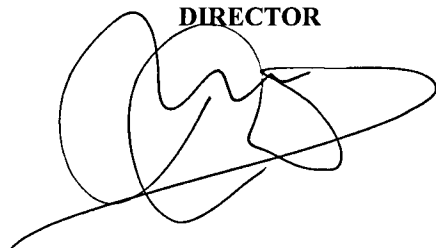
TESI DOCTORAL ELABORADA PER ROSA ROS MASSANA

DIRECTOR: Doctor RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ

TUTOR: Doctor RAMON GARRABOU SEGURA

**DEPARTAMENT D'ECONOMIA I D'HISTÒRIA ECONÒMICA, UNIVERSITAT
AUTÒNOMA DE BARCELONA**

DIRECTOR

Ricardo Robledo Hernández

TUTOR

Ramon Garrabou Segura

BELLATERRA, 1996

CONCLUSIONS GENERALS

Al llarg d'aquesta memòria de doctorat s'ha intentat proporcionar una visió articulada de l'evolució de la indústria tèxtil llanera de Béjar durant els segles XVIII i primera meitat del XIX. La reconstrucció del procés de transformació d'una societat que girava entorn de la indústria llanera s'ha combinat amb un enfoc de caràcter més sectorial, que pretenia aclarir algunes raons de l'èxit relatiu de la indústria bejarana, almenys en relació a altres nuclis propers, i els orígens del seu retard front els nuclis vallesans que acabaran liderant el sector a escala espanyola. Tanmateix, la manca de dades fonamentals, especialment de xifres susceptibles de comparació referents a l'estructura de costos, determina la feblesa i el caràcter d'hipòtesis d'algunes de les conclusions que s'apuntaran tot seguit.

Es resumiran primer alguns dels aspectes centrals de la trajectòria de la indústria bejarana que s'han analitzat en aquesta memòria, i s'apuntaran algunes conclusions d'abast més general que suggereix el resultat d'aquesta recerca.

.....

A inicis del segle XVIII la producció de teixits de qualitats mitjanes-altes a Castella era restringida, com a conseqüència del procés de ruralització de la indústria experimentat durant el segle XVII, i estava concentrada en alguns nuclis urbans, entre els quals Segòvia era el de major importància. La satisfacció de la demanda creixent d'aquests productes procedí, tant de la revitalització de la indústria urbana com de l'especialització d'alguns nuclis de la indústria tradicional en gèneres fins. Béjar, que partia d'una producció

centrada en draps 14èns a finals del segle XVII, fou sens dubte un dels exemples més notables en aquest darrer sentit, tal com s'ha demostrat en el capítol 1.

En el cas de Béjar, algunes circumstàncies locals permeteren iniciar amb èxit la fabricació d'aquesta mena de gèneres. El mecenatge ducal i especialment la seva política d'atracció de mestres estrangers jugà en els moments inicials un paper important en la difusió de tècniques perfeccionades necessàries per a l'elaboració de draps de qualitat. D'altra banda, la implantació prèvia d'alguns grups comercials de la comarca -els tractants en llenços, els xorricers de Candelario- en els mercats urbans i especialment en el madrileny, proporcionà una adequada percepció de les oportunitats de mercat i l'embrió d'una estructura comercial per a la venda de draps locals a la Cort. Finalment, el privilegi reial de 1720 que permetia establir llotja a Madrid -la consecució del qual fou afavorida per les gestions ducals- contribuí a consolidar l'orientació comercial de la fàbrica vers aquest mercat.

Com en altres centres drapers cohetanis, les oportunitats obertes a la producció de draps fins crearen els incentius per a eludir un vell marc institucional que limitava les funcions empresarials dels amos del capital circulant. En el cas de Béjar, aquest tipus de transformació reixí plenament durant la primera meitat del segle XVIII. Mentre en la draperia tradicional de la vila existia una segmentació del sistema gremial en tres corporacions artesanes que tenien importants prerrogatives en el control de l'accés als oficis, de la qualitat del producte i de les característiques dels processos de treball, l'ordenació de la fàbrica de draps fins desposseïa els mestres artesans de corporacions pròpies i concentrava aquestes funcions en un únic gremi, el de fabricants, l'accés

al qual depenia del capital invertit en la draperia i no de la pertanyença a un ofici. La desaparició de l'antic marc institucional s'havia produït a Béjar, no com a conseqüència de conflictes resolts a favor dels amos del capital circulant en la fàbrica tradicional, sinó a través del desdoblament de la draperia local, afavorit probablement per l'existència del substrat previ d'un petit nucli de fabricants flamencs, desvinculats des dels orígens dels gremis locals.

En el context expansiu de la primera meitat del segle, augmentà tant el nombre de fabricants -s'incorporaren a l'activitat homes d'orígens i característiques sòcio-professionals molt heterogenis-, com el tamany de les principals empreses. Tot i que es podia iniciar la fabricació a molt petita escala (i això és efectivament el que es detecta quan disposem d'informació sobre els recursos inicials dels fabricants), la producció de draps fins -amb superiors exigències pel que fa al capital- tendia a impulsar el procés d'estratificació, detectable a Béjar ja durant aquesta primera meitat del segle. No obstant, l'estructura industrial local es caracteritzà també per l'existència d'un molt ampli segment de petits fabricants, amb empreses de característiques artesanes, i d'un bon nombre d'individus que es dedicaven de forma molt secundària i sovint ocasional a la producció d'algunes peces de drap. L'existència de formes col·lectives de comercialització durant bona part del període, i la tragineria de la comarca dedicada a la venda de draps locals afavorien sens dubte l'amplitud d'aquest estrat de fabricants.

D'altra banda, des dels orígens de la fàbrica de draps fins es produïren transformacions notables en l'estructura de les empreses. Els fabricants de draps bastos de finals del segle XVII i inicis del XVIII coordinaven el procés productiu

sense disposar pràcticament d'obradors propis. Aquest tipus d'organització productiva contrastava amb la de les primeres fàbriques de flamencs, que realitzaven bona part de les operacions en els seus tallers. Amb tota seguretat, la tendència a la centralització del treball en els obradors de flamencs era conseqüència de la seva menor inserció inicial en la comunitat local i, sobretot, de la seva funció de difusors de les tècniques de l'elaboració de draps fins, que requeria òbviament la supervisió directa del treball d'aprenents i oficials naturals.

Tot i que la incorporació de fabricants d'origen local a partir de la dècada de 1720 diluï l'estructura centralitzada dels primers tallers de draps fins, la concentració de les fases finals del procés productiu i, més parcialment, del cardatge i el tissatge tendí a implantar-se en les empreses de major importància, malgrat els fabricants rellevants recorrien també al treball a domicili en aquestes fases del procés productiu.

Aquestes tendències a la centralització de bona part del treball en els tallers dels fabricants implicaren òbviament la desaparició o la pèrdua de pes relatiu dels artesans independents en alguns oficis. Aquesta observació és especialment aplicable als abaixadors -de fet, els únics abaixadors amb taller obert a mitjan segle eren aquells que exercien també com a fabricants a petita escala-. En el cas dels teixidors, persistí el treball domiciliari, però perdé pes específic en el conjunt de l'estructura laboral de la vila.

Malgrat que alguns col·lectius professionals -especialment els teixidors- lograren mantenir un control rellevant sobre l'accés a l'ofici, (tal com demostra l'anàlisi de la immigració), el procés de subordinació del treball era complet

a mitjans del segle XVIII. La important proporció de treballadors de la fàbrica que no comptaven amb propietats immobles reforça la imatge del seu caràcter subaltern.

.....

La trajectòria ascendent de la producció es trencà a partir dels anys seixanta del segle XVIII. Com ha estat observat en el capítol 1, la recuperació no es reinicià fins a finals de la dècada de 1770. La causa més determinant de la crisi fou la intensa devallada de les vendes en el mercat madrileny. S'ha plantejat la hipòtesi que, tal com afirmaven els contemporanis, aquest fenomen va tenir relació amb la pèrdua de qualitat de la draperia de la vila. Les circumstàncies locals expliquen en part aquest fenomen: en el capítol 2 s'han descrit els efectes perversos sobre la qualitat del producte que tingué el monopoli ducal sobre el tint a partir de mitjan segle, i d'altra banda, les confrontacions entre els fabricants i alguns grups d'artesans -s'ha pogut detectar en el cas dels bataners- s'accentuaren en aquesta etapa, amb conseqüències importants sobre la qualitat del producte.

Tanmateix, el canvi en la trajectòria de la indústria local no es produí al marge de les circumstàncies generals que marcaven l'evolució de l'economia castellana. L'alça combinada dels preus de les subsistències i de la llana a partir de la dècada dels seixanta suposà un deteriorament dels preus relatius dels teixits que posava en dificultats els fabricants de Béjar -especialment els menys acabats-, en un procés probablement similar a altres localitats tèxtils castellanès. En el cas de Béjar, la resposta a les noves condicions per part d'almenys un segment dels fabricants fou l'extensió dels fraus

en la qualitat de les peces. En aquest context, augmentà la presència en alguns mercats urbans importants de la producció drapera de l'Espanya perifèrica, menys afectada per les alces de preus dels grans, i de la de les fàbriques reials de Guadalajara i Brihüega.

La resposta a la nova conjuntura per part del gremi en el seu conjunt fou defensiva: l'accentuació de les reglamentacions gremials. S'ha demostrat que les noves ordenances promulgades el 1765 i els textos normatius de les companyies de fabricants de 1770 i 1773 reforçaven el caràcter restrictiu de la corporació de fabricants des de diversos punts de vista: restringien l'entrada en la corporació per part d'individus amb escàs cabal, intentaven limitar la diferenciació entre els membres del gremi, reforçaven els controls sobre la qualitat del producte fabricat i introduïen els salaris taxats.

Els efectes reals d'aquesta "reacció gremial" foren complexos. Pel que fa a la composició i estructura del gremi de fabricants, s'ha demostrat en el capítol 3 que, tot i que l'efecte combinat de la conjuntura i de les ordenacions restrictives logrà frenar la incorporació al negoci draper per part d'artesans i altres individus amb escassos medis, i féu disminuir el pes relatiu dels petits fabricants en el conjunt del gremi, no logrà evitar la diferenciació entre els fabricants. L'augment del tamany de les principals empreses de la vila entre 1750 i 1780, i el reforçament de la seva posició relativa són proves que corroboren aquesta afirmació. La modificació d'alguns aspectes importants de les relacions laborals, especialment la limitació de la llibertat en la retribució del treball, tingué també un èxit limitat. En el capítol 4 s'ha vist que l'incompliment de la taxa era sistemàtic almenys en alguns oficis, i sobretot la retribució

del treball podia ser manipulada a través dels pagaments en espècies i de la pràctica dels *socorros*.

És més difícil fer un balanç d'altres aspectes de les estructures gremials. Les companyies gremials jugaren un paper rellevant a l'hora d'obtenir crèdit. Els seus resultats comercials són més obscurs, però sabem que fou en aquest període quan es produí la reorientació de les vendes cap a Galícia, un fenòmen que seria fonamental per a la trajectòria de la draperia local.

A partir d'inicis de la dècada dels vuitanta desapareixeren alguns dels constrenyiments que limitaven l'augment de la producció bejarana. Especial importància tingué en aquest sentit la desaparició del monopoli ducal sobre el tint el 1782. En aquest context, s'inicià una nova fase d'expansió productiva, fàcilment detectable però impossible de medir. En aquesta nova etapa, les estructures gremials que s'havien bastit a partir de la dècada de 1760, sotmeses a les tensions derivades del creixement productiu, entraren en una profunda crisi. A partir d'aquest moment bona part dels fabricants anaren abandonant la companyia gremial, alhora que es reobria el reclutament de fabricants, incomplint amb tota probabilitat les disposicions sobre aquest tema de les Ordenances de 1765. Paral·lament, augmentava el tamany de les principals empreses de la vila.

El trencament fou important també en el tipus de producte fabricat. La intensa vinculació amb Galícia que s'havia gestat en l'etapa anterior i la nova orientació cap al mercat militar encetada a partir de finals de la dècada de 1780 orientaren la producció cap als draps de qualitat entrefina -de 18ens a 24ens- en detriment dels 26ens i 30ens que havien estat en la base del creixement de la indústria durant la primera meitat

del segle.

.....

Caldria fer ara algunes reflexions sobre algunes qüestions que suggereix l'anàlisi de la indústria tèxtil llanera de Béjar en el segle XVIII.

En primer lloc, l'estudi de la formació de capital ha indicat la importància en el cas de Béjar de les inversions per part de sectors alièns a l'artesanat tradicional, especialment durant l'etapa de creixement de la primera meitat del segle XVIII. Tot i que no es localitzen inversions inicials de gran volum, la indústria exercí una important atracció sobre individus procedents del petit comerç, dels oficis artesans no tèxtils i també sobre un segment d'homes vinculats al poder local i a les "professionals liberals", alhora que permeté la realització d'un important procés d'acumulació a fabricants sorgits de les files artesanes. D'altra banda, s'ha mostrat que les compres de terres, administracions de rendes i altres negocis relacionats amb l'economia agrària no foren incompatibles amb la inversió industrial. Les constatacions anteriors matisen algunes de les conclusions més generals de la historiografia castellana, especialment la que sosté que la manca d'implicació dels capitals regionals en la producció de manufactures -conseqüència de les oportunitats d'especulació amb els cereals, les pràctiques usuràries i la participació en el comerç de llanes, colonials o teixits estrangers- fou el factor determinant que obstaculitzà un procés de subordinació dels productors independents, que preparés el camí de la industrialització¹. L'observat en el cas de Béjar suggereix,

---

¹Aquest esquema és aplicat pels historiadors que s'han aproximat a la nebulosa industrial de Tierra de Campos: P. García Colmenares, Evolución y crisis..., capítol 2; B. Yun Casalilla, Sobre la transición al capitalismo, pp. 564-573.

en canvi, que allà on es pogueren aprofitar les singulars oportunitats de mercat -molt centrades en la draperia fina i entrefina- i on l'entorn institucional pogué ser modificat de forma favorable als amos del capital circulant, la inversió en la indústria no fou defugida pels petits capitals locals². D'altra banda, en aquestes condicions, un procés de diferenciació partint d'empreses de volum inicial molt modest fou la via de penetració del capital en la producció manufacturera.

Una segona reflexió de caràcter general fa referència al paper dels gremis. Com han assenyalat recentment diversos historiadors, la qüestió gremial, i especialment la seva relació amb el creixement econòmic, ha estat tractada com un tòpic, com un comodí que enlloc d'explicar distorsiona la realitat històrica³. La imatge més general és la de l'immobilisme tècnic i organitzatiu d'uns gremis integrats per mestres artesans i petits fabricants, l'erosió dels quals no s'iniciaria fins a les darreries del segle amb les disposicions liberalitzadores dels governs il·lustrats. S'afirma sovint que l'existència de fortes traves gremials impedia la penetració del capital en la producció de manufactures, i obstaculitzava el desenvolupament de formes d'organització de caràcter capitalista -*verlagsystem* o manufactures concentrades- en la indústria tèxtil pre-fabrikil. Amb massa freqüència, però, aquest esquema està fonamentat, no en l'estudi empíric de la història de les corporacions, sinó únicament en l'observació de

---

²Tot i que presenta unes pautes diferents, perquè allà hi hagueren inversions de magnitud per part del capital mercantil, aquesta observació és coherent amb el cas de Segovia. A. García Sanz, Desarrollo y crisis..., pp. 235-237

³P. Díez, "La crisis gremial y los problemas de la sedería valenciana (Finales del siglo XVIII y principios del siglo XIX)", Revista de Historia Económica, 1 (1992), pp. 30-61, especialment p. 41; A. García Sanz, "Empresarios en la España del Antiguo Régimen: ganaderos trashumantes, exportadores de lana y fabricantes de paños", P. Comín y P. Martín Aceña, eds., La empresa..., pp. 106-110.

l'existència de gremis i ordenances i en les afirmacions d'alguns il·lustrats de l'època.

Les ja descrites transformacions institucionals de la primera meitat del segle XVIII a Béjar contribueixen a matisar la universalitat d'aquesta mena de plantejaments, i demostren les importants diferències de contingut que es podien amagar sota les corporacions gremials⁴. A diferència de les reglamentacions més tradicionals que s'han descrit per altres localitats castellanes, la subordinació dels artesans en el conjunt de la fàbrica, la inexistència d'obstacles a la diferenciació interna i la reglamentació força laxa de la producció eren els trets més remarcables de les noves Ordenances de 1724.

Tanmateix, les transformacions en el sistema gremial no segueixen una trajectòria lineal, una direcció unívoca cap a una progressiva liberalització de la indústria. Les noves Ordenances de 1765 i els reglaments de les successives companyies gremials intentaren limitar l'accés a la fabricació i congelar el procés de diferenciació interna entre els agremiats a través de normes molt rígides de comercialització col·lectiva. Aquest procés il·lustra la complexitat de l'actitud dels homes de l'època front les reglamentacions. Al marge de l'èxit molt relatiu d'aquesta "reacció gremial", cal remarcar que no fou només conseqüència de la importància

---

⁴Aquesta constatació no constitueix cap novetat, ja que estudis referents a altres zones d'Europa i de la mateixa península han demostrat que transformacions fonamentals en el marc institucionals d'alguns centres tèxtils llaners no foren incompatibles amb la pervivència de gremis i ordinacions -això sí, amb un contingut ben diferent al tradicional. A més dels estudis de J. Torras i J.M. Benaül que s'han citat repetidament, la diversitat de contingut dels gremis en altres zones d'Europa és descrita, per exemple, a H. Kisch, From domestic manufacture to industrial revolution. The case of the Rhineland textile districts, Oxford, 1989, pp. 154 i ss i 164-177. Veure també les reflexions de J. Craeybeckx, "L'industrie de la laine dans les anciens Pays-Bas Méridionaux de la fin du XVIe au début du XVIIIe siècle", a M. Spallanzani (ed.), Produzione, commercio e consumo..., pp. 21-43. Tanmateix, i com han remarcat recentment alguns historiadors, en el cas castellà l'escassa recerca bàsica ha impedit una revisió en profunditat de la imatge més tòpica del sistema gremial.

numèrica d'una "messocràcia" gremial especialment favorable a l'acció col·lectiva i a la limitació de les forces del mercat. Tot i que existiren conflictes entre diversos segments del gremi, el consens sobre aquestes qüestions inclogué durant llargs períodes els principals fabricants, perquè, pels mateixos personatges que impulsarien l'erosió de les companyies gremials durant els darrers vint anys del segle, les normatives tendents a restringir la competència podien ser operatives quan existien limitacions externes -dificultats per a mantenir el volum de vendes en els principals mercats, el condicionant imposat pel monopoli sobre el tint- a l'augment de la producció⁵.

La tercera reflexió fa referència a la cronologia dels orígens del retard relatiu dels segments més vinculats al mercat de la indústria castellana front als centres catalans que esdevindran els líders del sector en el segle XIX. Les dades sobre la trajectòria de la producció a Béjar permeten remarcar la disminució de les quantitats fabricades, els canvis en l'orientació mercantil i les dificultats per a mantenir l'especialització en draperia fina a partir de la dècada dels seixanta. És significatiu que aquesta trajectòria mantingui força similituds amb la d'altres centres castellans especialitzats en el mateix tipus de gèneres, com Segovia o

---

⁵L'actitud selectivament favorable a alguns aspectes de les reglamentacions per part dels homes d'empresa del set-cents ha estat remarcada per la historiografia. Veure un plantejament general pel cas francès durant el segle XVIII i l'etapa napoleònica a W.M. Reddy, The rise of market culture. The textile trade and French society, 1750-1900, Nova York, 1984, pp. 38 i 70-73. Els afanys reglamentaristes dels principals empresaris en un sector tant "modern" en el context espanyol com les manufactures cotoneres barcelonines han estat descrits per A. Sánchez, "Entre el tradicionalismo manufacturero y la modernización industrial. El Cuerpo de Fabricantes de Tejidos e Hilados de Algodón de Barcelona, 1799-1819", Estudis d'Història Econòmica, 1 (1989), pp. 71-88. Són interessants en el mateix sentit les peticions dels fabricants cotoners catalans el 1822 que es descriuen a A. Sánchez (ed.), Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840), Barcelona, 1990, pp. 20-21 i 37.

Cameros⁶, mentre que paral·lelament tenia lloc un notable procés de creixement d'aquest tipus de produccions i un augment significatiu de la penetració en mercats urbans de l'Espanya interior -particularment el madrileny- per part d'alguns nuclis catalans i de les fàbriques reials. Sabem també que l'augment del preu dels cereals en aquesta conjuntura fou força més accentuat en l'interior que en la perifèria peninsular. Es podria plantejar la hipòtesi que l'impacte regionalment diferenciat de la crisi de la dècada de 1760 tingué repercussions sobre els costos salarials, el que determinà l'inici de les dificultats de la indústria de l'Espanya interior -amb l'excepció de les fàbriques reials, poc sensibles, per raons òbvies, als problemes de costos- en el segment de la draperia de qualitat. Tot i que, segons les escasses dades disponibles, Castella i Lleó concentrava encara a finals de segle la major part de la producció espanyola de draps fins⁷, l'observació de la trajectòria dels principals centres drapers del període sembla indicar que, en relació a l'etapa central del segle, la regió havia perdut posicions

---

⁶Com ja s'ha citat en el capítol 5, a Segovia la trajectòria de les quantitats produïdes és molt similar a la de Béjar (A. García Sanz, *Desarrollo y crisis...*, pp. 222-226). Tot i que no hi ha dades publicades sobre l'evolució de la producció segons qualitats, sabem que durant tot el segle XVIII la indústria segoviana es centrava sobretot en la gamma baixa de l'anomenada draperia fina, especialment en 22èns (A. García Sanz, "Competitivos en lanas...", p. 426). Les dècades centrals del segle són també les de l'inici de la decadència de la producció de Cameros i, també, a l'antiga província de Soria, hi ha testimonis de la pèrdua de qualitat de la producció, a partir de finals de la dècada de 1750, en el cas d'Agreda (A. González Enciso, "La industria lanera en la provincia de Soria...", pp. 151 i 154-155). Segons les dades de finals de segle presentades per Aracil i Garcia Bonafè, tampoc sembla que la decadència d'aquests nuclis com a productors de draps fins anés acompanyada de l'emergència d'altres localitats en l'elaboració d'aquesta mena de gèneres (R. Aracil i M. Garcia Bonafè, "La protoindustrialització i la indústria rural espanyola...", pp. 96-101).

⁷Segons les molt insegures dades del *Censo de Frutos y Manufacturas*, el 1799 la regió concentrava entorn del 61 per 100 de la producció espanyola de draps de qualitat 22ena i superior. P. García Colmenares, "De la desindustrialización...", p. 134. Tot i que és impossible proporcionar xifres alternatives, aquest percentatge sembla massa elevat si tenim en compte el que sabem sobre la trajectòria i el volum de les quantitats produïdes en alguns centres castellans especialitzats en draps fins -Segovia, Béjar, alguns pobles de Cameros- i en localitats de fora la regió, especialment les fàbriques reials de Guadalajara i Brihüega, Alcoi i alguns centres catalans.

relatives en aquest segment de l'oferta.

Finalment, caldria plantejar-se quina incidència tingueren les transformacions del segle XVIII a l'hora d'explicar l'èxit relatiu, en el context castellà, de la indústria llanera de Béjar. El procés d'acumulació i de diferenciació social fou sens dubte el substrat en el que arrelà el procés d'industrialització local del segle XIX. La continuïtat entre els principals fabricants del XVIII i els primers industrials fabrils no fa sinó remarcar aquesta qüestió. Tanmateix, foren les transformacions de la indústria experimentades al llarg del segle XVIII condició suficient per a explicar la trajectòria singular de la draperia bejarana en el vuit-cents? Topem amb dos obstacles a l'hora d'intentar contestar aquesta pregunta. D'una banda, no disposem d'un ventall suficient d'estudis per a valorar el grau d'excepcionalitat, en el context castellà, de les transformacions institucionals i organitzatives de la indústria llanera bejarana, encara que les dades sobre Segovia permeten fonamentat la idea que també en aquella ciutat avançà notablement tant l'estratificació en el grup dels fabricants, com el procés de subordinació del treball⁸. El segon obstacle és el feble coneixement -derivat sens dubte de la pobresa de la documentació, que s'ha evidenciat també en el cas de Béjar- de les circumstàncies particulars dels diversos nuclis industrials en el decisiu període que gira entorn de la Guerra

---

⁸Ja fa temps que A. García Sanz va demostrar el procés de diferenciació interna entre els fabricants segovians, la inversió per part d'elements destacats dels grups mercantils i l'aparició d'empreses de gran tamany, especialment la d'Ortiz de Paz (A. García Sanz, *Desarrollo y crisis...*, pp. 226-243). Darrerament, el mateix autor ha remarcat que, malgrat l'existència de gremis artesans, importants funcions de control de la qualitat i dels processos de treball estaven en mans d'una Diputació vitalícia formada pels principals fabricants, i dels sobreveedors de la fàbrica, reclutats també entre els anys del capital circulat. Tot i que caldrà esperar a conèixer amb més detall el funcionament de les institucions gremials segovianes, l'autor avança que, sense eliminar legalment el vell marc corporatiu, aquest ordenament de la fàbrica va permetre aprofundir en el procés de subordinació del treball. (A. García Sanz, "Empresarios en la España del Antiguo Régimen...", p. 110).

de la Independència. Les causes sovint adduïdes de la desindustrialització castellana durant aquest període -les crisis de subsistències dels primers anys del segle XIX, la Guerra de la Independència, la contracció de la demanda, la competència de la indústria estrangera- afectaven en conjunt a tota la regió i fins i tot a tot l'Estat, de manera que difícilment poden explicar les substancials diferències locals i regionals de la trajectòria de la indústria llanera. En el cas de Béjar, tampoc existiren singularitats locals en els factors de localització -avantatges en l'accés a les matèries primeres i a les fonts d'energia, facilitats en el sistema de transports- que diferenciessin clarament la vila d'altres centres castellans i que, per tant, puguin explicar satisfactòriament la seva trajectòria excepcional. Amb les dades disponibles es poden realitzar, però, algunes observacions. D'una banda, en una localitat en la que el procés de diferenciació social havia estat intens al llarg del segle XVIII, la Guerra, tot i que tingué efectes similars a altres nuclis tèxtils regionals -interrupció del comerç, descapitalització d'almenys un segment dels fabricants, reforçament d'algunes actituds extremadament defensives i gremialistes-, tendí a consolidar també algunes de les transformacions gestades en el període anterior. Així, alguns indicis semblen donar suport a la idea que les circumstàncies excepcionals del període afavoriren la posició patrimonial d'alguns fabricants i que, d'altra banda, esperonaren la formació d'estructures mercantils pròpies en les principals empreses. Des d'un altre punt de vista, els lligams de la draperia bejarana amb el mercat militar amortiguaren probablement els efectes de la caiguda de la demanda civil durant aquest període. Tanmateix, caldrà esperar els resultats

de les recerques en curs, i molt especialment els referents a l'etapa de la desindustrialització de Segovia, per a poder contrastar millor les circumstàncies particulars que determinaren el caràcter localment molt diferenciat del procés de reestructuració de la indústria llanera castellana durant aquest període.

.....

Després de la crisi bèl·lica, la indústria llanera bejarana reinicià una etapa de creixement detectable clarament a partir dels anys vint. Tot i així, com s'ha analitzat en el capítol 7, a l'alçada de mitjan segle Béjar ja havia perdut posicions respecte els nuclis vallesans. Els historiadors han donat raons diverses de la trajectòria d'alguns nuclis tèxtils llaners no catalans que, com Béjar, iniciaren de forma força precoç un procés d'industrialització moderna. En la segona part d'aquesta memòria, s'ha intentat contrastar, pel cas de Béjar, la incidència d'alguns dels problemes d'aquest tipus de localitats tèxtils que la historiografia ha remarcat amb més èmfasi.

En el capítol 7 s'ha observat l'orientació productiva i mercantil de la indústria. En aquest període es consolidà l'especialització en draps entrefins -de 18ens a 24ens- que s'havia iniciat a finals del segle XVIII, i també les baietes adquiriren certa importància en el conjunt de la producció local. Pel que fa als mercats, es mantingué també una continuïtat bàsica amb el període anterior: el mercat regional castellà -Salamanca, Valladolid i Tierra de Campos, l'àrea de León-Astorga- i Galícia mantingueren un paper predominant en la distribució espacial de les vendes, tot i que probablement a partir de finals dels anys quaranta augmentà la penetració comercial a Madrid. D'altra banda, continuà la intensa

vinculació d'algunes de les principals empreses amb el mercat militar, probablement refermada durant la guerra carlina. Tant des del punt de vista del tipus de producte, com del de l'orientació geogràfica de les vendes, Béjar s'havia vinculat, doncs, a mercats amb escassa capacitat d'expansió. En part, això era conseqüència de tradicions gestades en la segona meitat del segle XVIII i d'opcions preses en un moment en que l'esfondrament de la producció de molts nuclis tradicionals permetia una ampliació notable de les vendes bejaranes adreçades a aquests mercats.

El tipus d'especialització productiva i les característiques dels mercats tingueren sens dubte una importància clau en el retard relatiu de Béjar a escala espanyola. Cal preguntar-se, però, perquè la indústria local no diversificà més les seves produccions, especialment quan, ja en la dècada de 1840, era clara la inferioritat del seu tipus d'especialització productiva; en definitiva, perquè no hi hagué la capacitat, o la voluntat, de competir amb els nuclis vallesans en la franja de teixits de qualitat.

En el capítol 8 s'ha demostrat que, tot i els notables progressos de la vila en relació a la resta de nuclis tèxtils espanyols, el retard tecnològic de Béjar respecte les ciutats del Vallès fou una constant al llarg del segon quart del segle XIX. Existí un retard inicial en la mecanització respecte aquestes localitats i, tot i que a l'alçada de mitjans anys trenta s'havia aconseguit un nivell tecnològic no massa divergent respecte els nuclis punters a nivell espanyol, tot sembla indicar que la introducció de màquines de la segona generació -*mules*, cardes contínues, tondoses longitudinals, batans de cilindres, etc.- fou més lenta i/o més incompleta que en el cas català. Tanmateix, la constatació de l'existència de

retard tecnològic ha de ser presa més com un símptoma de les dificultats relatives de la indústria bejarana que com una causa independent.

Els problemes energètics, tot i que probablement rellevants per a explicar la trajectòria de la indústria local en la segona meitat del segle XIX, tingueren un paper secundari en l'origen de la inferioritat de la draperia bejarana, tal com suggereixen les dades presentades en el capítol 8.

Des d'un altre punt de vista, l'anàlisi de l'estructura industrial permet concloure que mentre en la dècada de 1880, segons les dades de les matrícules industrials, Béjar patia d'un indubtable minifundisme industrial, en l'etapa inicial de la industrialització, les diferències respecte els nuclis que esdevindrien hegemònics en el sector a escala espanyola eren poc acusades. Certament existia un ampli estrat de minúscules unitats productives, però el tamany de les majors empreses de la vila no era massa discordant amb el de les principals del sector a escala espanyola. D'altra banda, gràcies a l'amplitud de les pràctiques cooperatives, bona part dels petits fabricants tenien accés a les noves tecnologies. Si el procés de concentració industrial detectable en el Vallès durant la segona meitat del segle tingué menys amplitud en el cas de Béjar fou menys degut a les diferències en els orígens que a una trajectòria posterior divergent.

La manca de capitals ha estat una altra de les raons esgrimides pels historiadors a l'hora d'explicar el procés de desindustrialització i les dificultats dels centres tèxtils llaners no catalans. Un fenomen que es derivaria almenys de tres factors: a) la descapitalització generada per la crisi del primer terç del segle XIX i la desaparició, en aquest procés, de bona part de les iniciatives empresarials de la centúria

anterior; b) l'existència d'alternatives més rentables a la inversió industrial, vinculades a la creixent especialització agrària regional, sobretot a partir dels anys quaranta, quan la revolució liberal permeté l'accés a la propietat de la terra i quan la renda de la terra emprengué una trajectòria ascendent; c) un entorn creditici, amb una àmplia presència del crèdit usurari, desfavorable a la inversió industrial⁹.

Pel que fa al primer aspecte, ja s'han citat abans els efectes complexos i ambivalents de la crisi d'inicis del segle XIX, i en el capítol 10 s'ha palesat la forta continuïtat entre els principals fabricants de finals del segle XVIII i els industrials de les primeres etapes de la mecanització. L'argument de la manca de capitals troba més suport en altres dades exposades en el capítol 10. D'una banda, el recurs al crèdit, força sovintejat durant la primera meitat del segle XIX, tenia lloc en un context més desfavorable, amb el predomini de tipus d'interés més elevats, que a les localitats vallesanes. De l'altra, s'ha observat que era extremadament inusual la participació de capitals externs al sector en les societats industrials. Tanmateix, s'ha de prendre aquesta observació com a indicatiu de la feblesa de l'oferta -que caldria explicar en el context d'uns grups comercials de l'entorn més pròxim, especialment de la ciutat de Salamanca, poc implicats tradicionalment en la comercialització de draps de Béjar- o

---

⁹La discontinuïtat en les iniciatives empresarials que suposà la crisi de l'Antic Règim és remarcada per J. Helguera Quijada, "Empresas y empresarios manufactureros...", p. 139; pel que fa a la segona qüestió, els arguments es sintetitzen a A. García Sanz, "Desarrollo del capitalismo agrario..."; l'anàlisi del crèdit ha rebut menys atenció, perquè l'anàlisi del mercat de capitals en la banca i el ferrocarril ha primat, des del pioner treball de Tortella (G. Tortella Casares, Los orígenes del capitalismo en España. Banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX, Madrid, 1973), sobre l'estudi del crèdit a petita escala local o comarcal, fonamental per a la indústria de béns de consum, però que compta amb fonts extremadament fragmentàries. Tot i així, hi ha algunes evidències de l'existència d'elevats tipus d'interés en els préstecs als industrials llaners en alguns centres de l'Espanya interior. Veure, J. García Pérez, "Dinámica histórica...", pp. 215-218.

d'una escassa permeabilitat de les empreses familiars locals a l'associació de capitals amb individus externs al sector?

Finalment, s'ha palesat també que a partir de la desamortització de Mendizábal alguns dels més notoris membres de l'èlit empresarial de la vila intervingueren en la compra de terres a gran escala. Però aquest fenomen no fou general, ni implicà en la major part dels casos l'abandó de les iniciatives industrials, ni fou una pràctica distintiva dels fabricants de Béjar respecte els d'altres zones que tingueren una trajectòria més exitosa¹⁰. D'altra banda, cal plantejar-se si la compra de terres desamortitzades no era la única forma de rendabilitzar uns títols de deute que alguns dels fabricants que més terres adquiriren durant aquest període -justament els més vinculats amb les vendes de draps a l'exèrcit- devien posseir en abundància.

L'esquema, argumentat sovint per les fonts patronals locals, que un mercat de treball tancat, dominat per treballadors amb vives tradicions gremialistes, fou un factor rellevant en els orígens del retard relatiu de Béjar no troba tampoc un fàcil suport de les dades presentades en aquesta memòria. En el capítol 11 s'ha evidenciat que al llarg de la primera meitat del segle XIX no es produïren oposicions manifestes a la introducció de noves tecnologies per part dels treballadors, i l'anàlisi de la immigració suggereix que l'oferta de treball no presentà superiors rigideses durant aquest període en relació a altres nuclis de trajectòria més exitosa.

En una coneguda síntesi sobre el procés d'industrialització a Europa, S. Pollard ha argumentat que una

---

¹⁰Sobre aquesta darrera qüestió, veure el ja citat article de Rubinstein, "New men of wealth..."

de les principals causes de la desindustrialització de moltes regions proto-industrials foren les seves característiques d'enclau industrial¹¹. Tot i que és impossible amb les fonts disponibles d'avaluar empíricament aquesta qüestió, s'ha plantejat la hipòtesi que efectivament tingué un paper decisiu en el retard relatiu de Béjar durant la primera etapa de la industrialització.

Com ha estat remarcat altres vegades, la industrialització del sector tèxtil llaner a Espanya s'inicià de forma pràcticament simultània des de diversos focus. La indústria moderna, presentava, però, una elevada concentració local, a diferència del que succeí en altres zones d'Europa, on es configuraren vertaderes regions industrials pivotades per la indústria llanera. Aquest fenomen ha estat relacionat amb el paper molt decisiu dels resultats contingents de les confrontacions a nivell local a l'hora d'explicar la formació de l'empresa moderna durant el segle XVIII, i amb la limitada capacitat de creixement de la demanda de teixits de llana a l'Espanya del segle XIX¹².

La concentració local que esdevé Béjar no és doncs, atípica en el context de la indústria llanera espanyola. Tanmateix, a diferència de les dues ciutats vallesanes, Béjar no estava inserida en una regió en procés d'industrialització, i en particular no comptava amb la proximitat d'una indústria cotonera en procés de creixement.

---

¹¹Remarca com a característica de la primera industrialització europea que, en conjunt, els enclaus no creixeren. S. Pollard, *La conquista pacífica...*, especialment pp. 41 i 152. Hi insisteix, posant èmfasi en els efectes sovint beneficiosos de la complementarietat entre diversos sectors industrials a "Mercados regionales...", pp. 65-72.

¹²Pel que fa al primer aspecte, J.M. Benaül Berenguer, "Los orígenes de la empresa tèxtil lanera...", especialment p. 58 i J. Torras Elías, "Gremio, familia..."; pel que fa al segon, J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado...", pp. 206-208 i A. Parejo, "La industria lanera en la Europa del Sur...", especialment, pp. 107-109.

Només és possible fer conjectures sobre les conseqüències de la configuració de Béjar com un enclau industrial, però es pot especular que tingué efectes importants des del punt de vista de l'efectivitat dels sistemes de comercialització, del mercat de capitals i, sobretot, en el decisiu terreny de la difusió de tecnologia. Ja fa temps que Jordi Nadal argumentava que en el procés de "catalanització" de la indústria llanera hi tingué un paper fonamental el repte plantejat pel cotó, que incentivà la innovació tecnològica en la llana¹³. Inversament, en un centre aïllat com era Béjar els fabricants de maquinària estrangers havien de tenir un menor interès en la penetració dels seus productes, la informació tecnològica havia de circular amb menor fluïdesa i les empreses locals de construcció i reparació de maquinària havien de comptar amb un mercat massa petit per a fer-les eficients. D'altra banda, s'ha plantejat la hipòtesi que en una localitat tèxtil d'aquestes característiques unes pautes molt peculiars de mobilitat de la població, que han estat descrites en el capítol 11, determinaven uns nivells salarials baixos en termes relatius - el que devia tendir a desincentivar la introducció de canvis tecnològics- i una especial prevenció dels fabricants a la conflictivitat que podien generar, després de la forta immigració de la primera etapa de la industrialització, les noves tecnologies estalviadores de treball.

---

¹³J. Nadal, "La industria fabril española en 1900. Una aproximación" a J. Nadal, A. Carreras, C. Sudrià (eds), La economía española en el siglo XX, Barcelona, 1987, pp. 38-47

